

Abdullayeva Güllü Bayram qızı
Bakı Slavyan Universiteti
gullu.abdullayev.83@mail.ru

BƏDİİ MƏTN TƏRCÜMƏÇİSİNİN YARADICILIQ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *tərcümə prosesi, sənətkar tərcüməçi, peşəkar tərcüməçi*

Key words: *the translation process, artistic translator, professional translator*

Ключевые слова: *переводческий процесс, заслуженный перевод профессиональный переводчик*

Tərcümə prosesinin mədəni kontekstlərin birləşdirilməsi kimi dərk edilməsi xüsusən bədii mətnin tərcüməsi baxımından aktualdır. Digər mətn növlərindən fərqli olaraq, bədii mətn hər şeydən əvvəl milli mədəniyyətin, yalnız sonra dilin fenomenidir. Bədii ədəbiyyat tərcüməçisinin fəaliyyəti, beləliklə, bədii nümunələri meydana gətirən və onları mənimsəyən mədəniyyətin təsirindən asılıdır.

Əvvəllər bədii tərcümə proses kimi nəzərdən keçirilərkən tərcüməçinin yaradıcılıq fəaliyyətinə diqqət yetirilirdi. Məhz onun istedadı, yaradıcı potensialı bədii tərcümə prosesində müvəffəqiyyətin əsası və təminatı hesab olunurdu. “Bədii tərcümə prosesi sənət deyil, yaradıcılıqdır” tezi onu nəzərdə tuturdu ki, tərcüməçi olurlar, tərcüməçi doğulurlar. Bədii tərcümə sahəsində aparılan araşdırmalar daha çox təcrübə və təbiiqə mahiyyət daşıyır və nəzəri əsaslara malik deyildi. Bu məqamda prof. Ağamusa Axundovun fikirləri maraqlı olar. O, tərcüməçiləri iki qismə ayırmışdı – *sənətkar tərcüməçilər* və *peşəkar tərcüməçilər*: “Sənətkar tərcüməçi deyəndə xüsusi bədii yaradıcılıq istedadı, yüksək yazıçılıq-şairlik qabiliyyəti olanları, peşəkar tərcüməçi deyəndə isə, ümumiyyətlə, dilləri bilən, lakin özləri bədii əsər yazmaqda az məşğul olan, yaxud heç məşğul olmayan mütəxəssisləri” nəzərdə tutur [1, Цит. по: Nəbiyev B. səh. 75].

Yeni “mədəni” yanaşma mövqeyinə görə, bədii tərcümə prosesi “ictimai və mədəni təcrübələrin” mürəkkəb qarşılıqlı təsirindən ibarətdir [2,Robinson Douglas.], bununla belə, onun mərkəzində tərcüməçinin yaradıcılığı durur.

Bir tərəfdən, R.Novruzov qeyd etdiyi kimi, “tərcüməçinin əsas vəzifəsi tərcümə mətnində orijinalın ayrı-ayrı vahidlərinin məzmununu, onların bütövlüklə mənasını və bu vahidlər arasındakı əlaqənin xüsusiyyətini tam şəkildə əks etdirməkdir” [3, Novruzov R.M. s. 89-90]. Başqa tərəfdən isə, tərcüməçi iş prosesində mətnin bir mədəniyyətdən digərinə “tərcüməsi” ilə bağlı yaranan problemləri müstəqil surətdə elə həll edir ki, mətnin tərcüməsi onu qəbul edən mədəniyyətə və onun hal-hazırkı inkişaf mərhələsində formalaşan “tərcümə ədəbiyyatının” formatına uyğun olsun.

Tərcüməçinin mədəni-dil dairəsi, milli psixologiya və mentalitet bədii tərcümə işində mühüm amillərdən biri olub, onun fəaliyyətinə nəzərə çarpacaq qədər təsir göstərir. “Milli psixologiya və mentalitetin bədii ədəbiyyat tərcüməçisinin fəaliyyətinə təsiri problemi tərcümə nəzəriyyəsinin ən az öyrənilən problemlərindən biridir” [4, Pзаев Ф.Чс. 18].

Prof. F.Ç. Rzayev L. Tolstoyun nəsr əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümələrini təhlil edərkən qeyd edir ki, “milli psixologiya və mentalitet tərcüməçinin fəaliyyətinə müəyyən təsir göstərir” <...> Əksər hallarda milli psixologiya və mentalitetin üzə çıxması faktları poetik təsvir vasitələrinin (epitet, müqayisə, metafora) verilməsində, dini ayinlərin, nitq və mədəni etiket elementlərinin təsvirində, şifahi xalq yaradıcılığı elementlərinin, şeir parçaları və onların düzülüşünün əks etdirilməsində özünü göstərir” [5, Pзаев Ф.Ч. с. 21]. L.Tolstoyun tərcümə olunmuş əsərlərindən çoxlu sayda elə nümunələr göstərə bilirik ki, burada Tolstoy poetikasının üsul və vasitələri ustalıqla bərpa edilmiş, eyni zamanda milli mentalitədən, mədəniyyətdən, bu və ya digər sözün üslub çalarından asılı olaraq dəyişikliklər edilmişdir. Məsələn, “Hacı Murad” povestində «как зверь, косится» [6, Толстой Л.Н. с. 47] ifadəsi “canavar kimi baxırdı” [7, Tolstoy L.N. с. 39] şəkildə tərcümə olunmuşdur. Tərcüməçi “heyvan” sözünü “canavar” sözü ilə əvəz etmişdir, belə ki, kontekstdə işlənən “heyvan” sözü yazıçının burada nəzərdə tutduğu mənəni ötürə bilmir, həmçinin azərbaycanlıların şüurunda “canavar” mifləşdirilmiş simvol, arxetip olub, cəsarət, güc və əzmkarlıq ifadə edir.

Beləliklə, bütövlükdə bədii əsərin quruluşunda aşkara çıxan milli xarakterin əlamətlərini bərpa etmək – “xarakterin təkrarolunmaz milli xüsusiyyətini, hər bir milli incəsənətin bənzərsiz rəngini, ətrini yaradan xalqın psixoloji, emosional xüsusiyyətlərini” qoruyub saxlamaq deməkdir. [8, Фадеев А. с. 256]. Lakin təcrübə göstərir ki, tərcüməçilər “orijinalın milli spesifikasiyasını digər dildə heç də həmişə mükəmməl şəkildə bərpa edə bilmirlər: əldə edilmiş ayrı-ayrı uğurlar uğursuzluqlarla növbələşir, bununla yanaşı, əsərin orijinalı nə qədər zəngindir, itkilər bir o qədər də nəzərə çarpır” [9, Гулузаде Я. М. с. 11].

Ş.Ələkbərovanın qeyd etdiyi kimi, “milli təfəkkürün səciyyəvi xüsusiyyətləri bilavasitə əsərin nitqinin bədiiliyində – dil qanunlarının diktə etdiyi, əsəri özünəməxsus və bənzərsiz edən, onun estetik təsirini artıran

metafora, epitet və digər obrazlı ifadələrdə meydana çıxır” [10, Алекперова Ш. с. 102]. Buna görə də tərcümə sənətinin birinci tələbi məzmunun qorunub saxlanmasıdır, ikinci tələbi müəllifə məxsus ifadə vasitələrinin mümkün qədər mühafizə edilməsidir, yəni əsəri tərcümə edilən yazıçının fərdi dilini çatdırmaq bacarığıdır. Başqa sözlə, tərcüməçi əsərini tərcümə etdiyi yazıçının nəinki milli dilini, həmçinin onun bədii dilinin bütün xüsusiyyətlərini və incəliklərini mükəmməl bilməlidir, əks təqdirdə Puşkin ilə Qoqol, Dostoyevski ilə Tolstoy, Çexov ilə Qorki arasındakı fərq tərcümə zamanı itəcək və tərcüməçi başqa dildə orijinala tam uyğun bədii əsər yaratmayacaq” [11, Шариф А. с. 43]. Əsəri tərcümə edilən yazıçının fərdi dili ilə dünyanın dil mənzərəsinin meydana gəlməsi problemi əlaqəlidir.

Belə ki, prof. A.Məmmədli ivritcə Əhdi-cədidə Tövratin ideologiyasını araşdırarkən qeyd edir ki, “tərcümənin dili dünyanın dil mənzərəsi adlandırdığımız reallıqdan xilas ola bilmir. İki ideologiya üz-üzə gəlir: dini mahiyyətdə olan mətnin ideologiyası və hər hansı çevrilmiş forma kimi tərcümə dilinin ideologiyası” [12, Мамедли А.М. с. 7]. A.Məmmədlinin sözlərini başqa şəkildə ifadə etsək, təsdiq etmək olar ki, bədii mətnin tərcüməsində həm orijinal mətnin dil mənzərəsini, həm də tərcümənin icra edildiyi dilin dil mənzərəsini nəzərə almaq lazımdır. Bu, tərcümə zamanı milli koloritin çatdırılması və əks olunması problemi ilə bilavasitə əlaqəlidir. F.Ç.Rzayevin fikrincə, elə milli psixologiya və mentalitet amili tərcümədə səhvlərə gətirib çıxarır. Məsələn, Koroğlunun xarici görünüşünün təsvirinin qeyri-dəqiq tərcümə edilməsini belə səhvlərdən biri hesab etmək olar. Əsərin orijinalında aşiq Koroğlunun boynunu öküzdün boynu ilə müqayisə edir: “Süysünü ülədiki, kəl süysünü kimi”. Rus dilinə edilmiş tərcümədə: «...грудь у него, как у быка». Tərcümə zamanı mentalitetin tərcüməçiyə mane olduğu digər nümunə M.Y.Lermontovun “Maskarad” dramının Rəsul Rza tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcüməsi hesab edilə bilər. M.Lermontov yazır:

«И вдруг во мне забытый звук проснулся:

Я в душу мертвую свою

Взглянул... и увидел, что я люблю;

И стыдно молвить... ужаснулся!..

Опять мечты, опять любовь

В пустой груди бушуют на просторе;

Изломанный челнок, я снова брошен в море:

Вернусь ли к пристани я вновь?».

Rəsul Rzanın tərcüməsində:

«Yenə şirin xəyal, şirin arzular...

Yenə boş sinəmdə möhnət, intizar.

Yenidən taleylə durdum üz-üzə

Bir sınıq qayıqtək çıxdım dənizə

Görək tufanları yenəcəyəmmi,

Doğma sahillərə dönəcəyəmmi ?!”.

Q.Sultanova hesab edir ki, R. Rza bu yerdə orijinalda olmayan sözlərdən istifadə edərək tərcüməni dəqiq deyil, təsviri şəkildə etmişdir. Lakin biz tənqidçinin fikri ilə tam razı deyilik. Tərcüməçi əsərin bu yerində sərbəst tərcüməyə müraciət etməyib, o öz mentalitetindən ayrıla bilməmişdi: Şərqdə qıza birbaşa sevgi etiraf etmək qəbul edilmir. Bununla əlaqədar olaraq qeyd etmək istəyirik ki, orijinal mətnlərin və tərcüməçi mentalitetindən ibarət tərcümələrin linqvokulturoloji xüsusiyyətlərinin araşdırılması əhəmiyyət kəsb edir.

Yəqin təsadüfi deyil ki, XX əsrin sonlarından etibarən tərcümə fəaliyyəti sadəcə dil və yaradıcılıq hadisəsi kimi deyil, daha çox sosial, siyasi, hətta ideoloji hadisə kimi müzakirəyə qoyulmağa başladı. Tərcümə “bu fəaliyyət növünə, tərcüməçi və onun fəaliyyət məhsuluna cəmiyyətin həvalə etdiyi” ictimai vəzifə daşımağa başlayır və bu vəzifəni cəmiyyətin tələblərinə müvafiq şəkildə yerinə yetirir [13, p. 83-100].

Beləliklə, müasir tərcüməşünaslıqda bədii mətnlərin tərcüməsində 3 problem dayanır. Bu problemlər bir-birinə o qədər qarışmış ki, biri digərindən irəli gəlir və bunlar tərcüməşünaslıqda yeni mədəni-sentrik yanaşma ilə əlaqəlidir.

Ədəbiyyat:

1. Цит. по: Nəbiyev B. Axtarışlar, tapıntılar və itkilər (Azərbaycan dilində bədii tərcümələrin vəziyyəti və vəzifələri)// Tərcümə sənəti. Məqalələr məcmuəsi. Bakı: Elm, 1990, 344 səh., səh. 66-101, səh. 75

2. Robinson Douglas. Literary translation practices. Encyclopedia of Translation Studies, London and New York. Baker, M. (ed.): Routledge, 1998, 2001

3. Novruzov R.M. Bədii tərcümənin nəzəriyyəsi və təcrübəsi. Bakı: Mütərcim, 2011, 256 səh., s. 89-90
4. Рзаев Ф.Ч. Национальная психология и менталитет переводчика художественного перевода// Русский язык и литература в Азербайджане, № 3-4-, 2016, с. 18-21, с. 18
5. Рзаев Ф.Ч. Национальная психология и менталитет переводчика художественного перевода// Русский язык и литература в Азербайджане, № 3-4-, 2016, с. 18-21
6. Толстой Л.Н. Собр. соч. в 22-х тт. М.: Художественная литература, 1978-1985, т.14, с. 47
7. Tolstoy L.N. Əsərləri. 12 cildə., Bakı: Yazıçı, 1975-1984, т. 10, с. 39
8. Фадеев А. Собр.соч. в семи томах. Т. 5. М.: Художественная литература, 1970, с. 256
9. Гулузаде Я. М. Художественный перевод и литературные связи. Баку: Мутарджим, 1999, 148 с., с. 11
10. Алекперова Ш. Проблема воссоздания на русском языке художественно-выразительных средств эпоса «Кероглу» // Искусство перевода. Баку: Элм, 1990, 344 стр., с. 102-117, с. 102
11. Шариф А. Актуальные проблемы теории художественного перевода// Искусство перевода. Баку: Элм, 1990, 344 с., стр. 40-48, с. 43
12. Мамедли А.М. Идеология Торы в Новом Завете на иврите. Языковая картина мира и перевод// Русский язык и литература в Азербайджане, 2014, № 2, с. 7-12, с. 7]
13. Toury, Gideon. 'The Nature and Role of Norms in Literary Translation'. J.S. Holmes, J. Lambert and R. van den Broeck, eds. Literature and Translation, New Perspectives in Literary Studies. Leuven: Acco, 1978, p. 83-100, с. 83 Toury, Gideon. 'The Nature and Role of Norms in Literary Translation'. J.S. Holmes, J. Lambert and R. van den Broeck, eds. Literature and Translation, New Perspectives in Literary Studies. Leuven: Acco, 1978, p. 83-100, с. 83

The creative features of Artistic Text Translator

Summary

The cultural-linguistic circle of the translator, national psychology and mentality as one of the important factors in the artistic translation has a considerable impact on its activities. "The problem of the influence of national psychology and mentality on the work of the literary translator is one of the least studied problems of translation theory". If the first requirement of the translation art is the maintaining the content, the second requirement is to preserve the author's expression means as much as possible, that is, the ability to convey the writer's whose work is translated individual language. In other words, the interpreter must have a perfect understanding of not only national language, but also all the features and subtleties of the artistic language of the write whose work translates.

Творческие особенности переводчика художественного текста

Резюме

Культурно-языковой круг, национальная психология и менталитет переводчика в процессе перевода является одним из важным фактором и заметно сказывается на его деятельности. "Национальная психологии и место (tesir) менталитета теории перевода изученная деятельность художественной литературы является одним из наименее проблемой. Если первое требование профессии перевода сохранить содержание перевода, то второе требование умение сохранить средств выражение присутий (свойственные) переводчику. Т.е. учение довести до читателя индивидуальный язык писателя. Иными словами, переводчик перевода произведение должен в совершенстве знать тонкости и все особенности языка писателя.

Rəyçi: prof. R.M.Novruzov